

Нелля Ничкало,
Національна академія педагогічних наук України,
м. Київ, Україна
nar24@gmail.com

І РОЗУМ, І СОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

*«Любов до науки – це любов до правди,
тому чесність є основою добропорядності
вченого»*

Людвиг Фейєрбах

Велет української педагогічної науки, ім'я якого увійшло до золоті скарбниці нашого народу кінця ХХ – початку ХХІ століття. У цих словах – глибокий зміст, особливі сердечні почуття, наша пошана й любов до Великого Вчителя-Вченого, Друга й неповторної людини – Семена Устимовича Гончаренка. «У кожній сфері людської діяльності, у кожній галузі знань є постаті, фаховий авторитет яких безсумнівний, бо підкріплений вагомими результатами їхньої праці, які пройшли випробування життям. До таких постатей в українській педагогіці належить академік С.У. Гончаренко»¹. З таким об'єктивним висновком, опублікованим 15 років тому в газеті «Освіта», важко не погодитися.

Сам Бог і доля подарували мені зустріч із Семеном Устимовичем ще в 1976 р., коли він був незмінним представником Науково-дослідного інституту педагогіки у різних комісіях і творчих групах, що створювалися в радянські часи Верховною Радою України, Міністерством народної освіти УРСР та Академією наук України. Перша зустріч із Семеном Устимовичем справила на мене неповторне враження. Високий інтелект, енциклопедичні знання, креативність, вміння дискутувати з опонентами, незважаючи на їхній високий державний ранг, й непримиренність до фальші, до псевдоконцепцій, які призводили лише до негативних результатів в освіті. Саме такі риси особистості Семена Устимовича Гончаренка закарбувалися в моїй пам'яті й назавжди залишилися в моєму серці.

З 1 червня 1981 р. мені пощастило працювати із Семеном Устимовичем як із заступником директора з наукової роботи Інституту педагогіки Міністерства народної освіти УРСР, а з березня 1993 р. – з віце-президентом, академіком-секретарем Відділення дидактики, методики й інформаційних технологій в освіті АПН України. Як головний науковий співробітник (з грудня 1998 р.) Інституту педагогіки і психології професійної освіти (з лютого 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих) він відіграв надзвичайно важливу роль у становленні й розвитку цієї академічної установи. Семен Устимович не лише брав активну участь у роботі вчених рад цього Інституту (і спеціалізованої по захисту

¹ Освіта. – 2003. – № 14/15. – С. 6.

докторських і кандидатських дисертацій, і робочої вченої ради). Об'єктивно критикуючи, дисертації та різні наукові проекти, подані на розгляд цих та інших рад, він щедро пропонував свої концептуальні підходи, авторські ідеї, завжди давав цінні методологічні поради.

На кожному життєвому етапі я пізнавала й відкривала свого Гончаренка, вчилася й зростала на його висококваліфікованих методологічних, дидактичних та інших порадах, а головне – на сердечності, щирому прагненні допомагати тим, хто шукає, осмислює нові теорії й концепції та прагне особистого саморозвитку. Незабутніми для мене стали і перші й останні роки роботи із Семеном Устимовичем. Його філософське бачення освітянських проблем й несприйняття бюрократизму в системі освіти і науки, у проведенні педагогічних досліджень вражали не тільки науковців Інституту педагогіки, а й працівників тодішнього Міністерства народної освіти УРСР та інших державних структур.

Семен Устимович завжди працював. Він ніколи не марнував часу (хіба що змінював види своєї наукової діяльності). Його великі робочий стіл в Інституті педагогіки, в Президії АПН України, в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України – це унікальне явище в організації наукової праці. На ньому завжди було чимало найновіших вітчизняних і зарубіжних наукових журналів, монографій, збірників наукових праць, які Вчений оглядав, перечитував необхідне, занотовував окремі положення, палко критикував «дурниці» й водночас схвалював інноваційні наукові й науково-методичні праці, підручники та посібники. У процесі такої системної аналітичної діяльності він глибоко осмислював, висловлював своє бачення, формулював свої пропозиції та рекомендації.

Семен Устимович дуже часто «позичав», особливо молодим науковцям, журнали і монографії, які йому не завжди повертали... А поряд з усім цим – дисертації та автореферати різних аспірантів і докторантів (і «своїх» і не «своїх»). Доречно зазначити, що «чужих» науковців у нього ніколи не було. У процесі щоденної роботи накопичувалися різні записи Вченого – окремі фрагменти до рукописів статей, підручників, навчальних посібників і словників, монографій. Й досі не можу збагнути, як він встигав усе це робити паралельно. І це тоді, коли треба було виконувати ще й адміністративні функції і в Інституті педагогіки, і в Академії.

Двічі на рік особливим «ритуалом» для наукових співробітників усіх лабораторій Інституту педагогіки були звіти про виконання індивідуальних планів НДР. «Семенівські бані» – так ми їх називали. Ці інтелектуальні «бані» були дуже повчальними й ефективними. Вони стимулювали критичне мислення, відкривали очі на реальний стан справ, допомагали бачити фальш, налаштовували на високий рівень методологічних вимог і розуміння важливості інноваційності у науково-дослідній роботі.

Вчений, якому були притаманні воістину широкі методологічні горизонти й глибинне теоретичне бачення, ніколи не розмінювався на дрібниці. Семен

Устимович завжди бачив головне, приділяв особливу увагу стратегічним питанням розвитку освіти і науки. В «Інформаційному довіднику Національної академії педагогічних наук України», виданому до 20-річчя НАПН України² читаємо: *«Фахівець у галузі загальної педагогіки і методики навчання фізики. Досліджує проблеми методології педагогіки, фундаменталізації та гуманітаризації освіти, теорії навчання, дидактики фізики. Обґрунтував дидактичні засади формування природничо-наукової картини світу у школярів. Автор концепції гуманітаризації загальної середньої освіти, першого українського педагогічного словника. Створив систему підручників з фізики для різних типів загальноосвітніх навчальних закладів.*

Підготував 30 докторів і 55 кандидатів наук. Член двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій.

Опублікував понад 300 наукових праць. Серед них: монографія «Формування наукового світогляду учнів у процесі вивчення фізики», «Методика навчання фізики в середній школі» в чотирьох книгах, підручники з фізики для загальноосвітньої школи та посібники для вищих навчальних закладів, посібник для науковців «Педагогічні дослідження», «Український педагогічний словник», серія науково-популярних книг».

Цей науковий доробок – результат титанічної праці ученого впродовж більше ніж півстоліття.

Семен Устимович Гончаренко – совість педагогічної науки. Він постійно дбав про вдосконалення її поняттєво-термінологічного апарату, про уточнення, доповнення й обґрунтування змісту основних категорій, понять і термінів сучасної педагогіки. Вчений не міг змиритися із підміною понять, їх примітивним тлумаченням і спрощенням. Це спонукало його до створення першого в нашій державі «Українського педагогічного словника», який побачив світ у 1997 р. у видавництві «Либідь», яке й донині очолює талановитий видавець О. О. Бойко. Та на цьому він не зупинився й продовжував осмислювати, уточнювати й «відшліфовувати» сутність багатьох понять. Результат цієї невтомної праці впродовж 15 років – «Український енциклопедичний педагогічний словник» (вид. друге, доповнене й розширене (Рівне: Волинські обереги, 2011, 552 с.).

Постійно дбаючи про методологічну культуру дослідника, педагогічну культуру вчителя, академік С. У. Гончаренко приділяв постійну увагу обґрунтуванню наукознавчих проблем педагогіки. Він наголошував: «... Все більш настійну потребу в наукознавчому аналізі відчуває і сучасна педагогічна наука, у зв'язку з чим особливого значення набуває становлення і розвиток педагогічного наукознавства...»³.

Вчений не був байдужим до проблем, пов'язаних із предметом вивчення педагогіки, її законами, закономірностями, принципами і правилами. Він писав:

² Інформаційний довідник Національної академії педагогічних наук України». – К.: Пед. думка, 2013. – С. 117.

³ Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С.У.Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – С. 4.

«... Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, яка характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом. Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові питання освітньої практики: в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)? Кого навчати? Коли починати систематичне навчання? Чому вчити (зміст освіти)? Як учити (методи, прийоми, технології)? Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти? Мова йде про пізнання й застосування законів і закономірностей навчально-виховного процесу...»⁴.

Обґрунтування положення щодо педагогіки як особливої галузі соціальної практики, і відповідної функціонуючої в її надрах галузі виробництва знання – цей висновок академіка С. У. Гончаренка має методологічне значення для розвитку педагогічного наукознавства.

Невтомні пошуки цього видатного дидакта-філософа спрямовувалися на формування методологічно грамотного вчителя, майстра педагогічної справи, здатного оцінювати факти з точки зору педагогічних законів і закономірностей. Вчений наголошував: «Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху в його професійній діяльності»⁵.

Видатному українському Вченому, творчому й сердечному Вчителю був притаманний високий рівень критичного мислення. Саме тому він закликав не приймати на віру жодного авторського твердження, не робити з нього абсолюту, догми, яким би привабливим або логічно бездоганим воно не здавалося на перший погляд ...

Для мене академік С. У. Гончаренко – взірець методолога, вченого-енциклопедиста, людини дивовижно глибокої і тонкої, невтомного трудівника на ниві педагогічної науки. Головне для нього – самотворення і самозростання, самовдосконалення особистості, її «сила творчості – сила перетворення, самоперетворення» (за М. Й. Боришевським). Ця потужна духовно-інтелектуальна сила рухала Семеном Устимовичем на всіх етапах його науково-педагогічної діяльності. Вона дарувала десяткам-сотням і молодих, і зрілих вчителів і науковців радість педагогічної творчості, поступ до самопізнання і самоактивності, самотворення, що унеможливорює нікчемне «ніщо», в якому запановує «мерзенність спустошення» (О. Потебня).

Семен Устимович невтомно працював, шукав й творив до останніх днів свого життя. 5 квітня 2013 р. він зранку приїхав на вулицю Максима Берлінського, 9, до Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, якому він віддав останні роки свого життя. Інститут любив свого Академіка,

⁴ Там само, С. 4 – 5.

⁵ Там само, С. 188 – 189.

шанував його й завжди прислуховувався до його думок і пропозицій. Та й Семен Устимович якось по-особливому тепло ставився до Інституту, радів його зростанню у вимірах наукових і загальнолюдських ... У той квітневий день він обійшов інститутські поверхи, запитав, де «науковий народ», зайшов до свого кабінету, на п'ятому поверсі, де він любив щоденно працювати, пити запашну каву й спілкуватися, забрав якісь книги і рукописи – і пішов назавжди...

7 квітня 2013 р. (у святий день Благовіщення) перестало битися серце цього видатного українського вченого. Ми ще не збагнули й не відчули повною мірою, кого втратили – Велику Людину, Видатного Вченого, Педагога-Філософа, Невтомного Творця на ниві освіти і науки, талановитого наставника молодих і зрілих науковців.

Переконана, що академік Семен Устимович Гончаренко довго-довго-довго буде жити у людській пам'яті ... Доти, доки його учні, науковці, вчителі та їхні діти використовуватимуть написані ним підручники, навчальні посібники, методологічні, наукознавчі й методичні праці. Творчий доробок Вченого, його ідеї і концепції надихатимуть не одне покоління освітян і науковців.